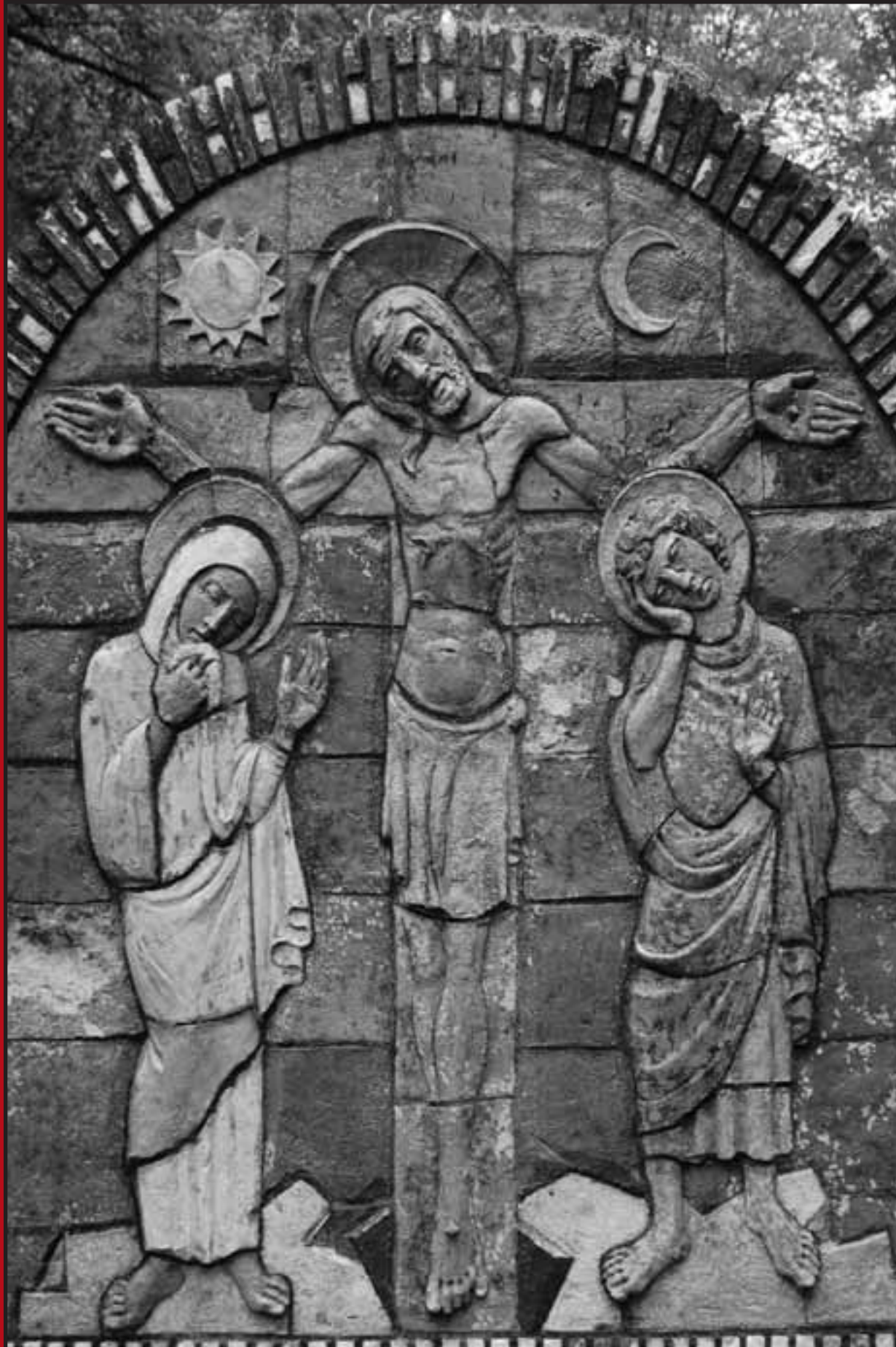

TEREBINTH

**Van hunebedden
tot urnenmuren**

**Dag van de
Doden in
Mexico**

**Gorinchem,
de mooiste
begraafplaats
in de buurt**

Graven op internet: Nieuws uit Vlaanderen

Vooruitlopend op de Vlaanderenspecial van *Terebinth* die in juni 2010 verschijnt, heb ik de website van Epitaaf, de vereniging voor funeraire archeologie van onze zuiderburen, bekeken. De aanleiding was een mailtje met de aankondiging dat de website geheel vernieuwd was. Epitaaf is een kleine vereniging die in 1984 opgericht is door architecten, geschiedkundigen, begraafplaatsverantwoordelijken, juristen, fotografen, kunsthistorici en thanatologen met een persoonlijke en/of beroepsgebonden belangstelling voor begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten.

De vereniging huist in het voormalig beeldhouwersatelier bij de begraafplaats van Laken waar ook een klein museum en documentatiecentrum is ondergebracht. Qua doelstelling verschilt Epitaaf weinig van De Terebinth, maar onze vereniging beschikt niet over een eigen museum en bibliotheek. De website oogt sober en geeft aan de hand van korte teksten een beeld van de structuur en activiteiten van de vereniging. Een bezoek aan een website is altijd een momentopname. Het is heel goed mogelijk dat de site in de toekomst wordt uitgebreid tot een volwaardiger website. Op aanvraag organiseert Epitaaf rondleidingen op de begraafplaats van Laken (de thuisbasis) en omliggende begraafplaatsen. Misschien een idee voor De Terebinth: een historische begraafplaats adopteren, een klein bezoekerscentrum inrichten en rondleidingen organiseren. In het volgende nummer van *Terebinth* is de website van De Terebinth zelf het onderwerp. In hoeverre voldoet de website aan de wensen en verwachtingen van de leden en bezoekers? Ik lees graag uw opmerkingen en suggesties via de mail.

Bartho Hendriksen
b.w.hendriksen@planet.nl

Link
 Epitaaf: www.epitaaf.org

FUNERAIRE VARIA

Na eeuwen van (financiële) onzekerheid komt begraafplaats Rustoord in Diemen per 1 januari 2010 in handen van de gemeente. Deze begraafplaats uit 1791 aan de Weespertrekvaart wordt door de gemeente Diemen opgeknapt. Het begraven zelf en het financiële beheer zullen door De Nieuwe Ooster in Amsterdam verzorgd worden. De begraafplaats wordt voor € 200.000 gekocht van de Stichting Begraafplaatsen en Crematoria in Best. Deze verkreeg Rustoord in 2000 voor een symbolisch bedrag. Voor eenmalige renovatie heeft de gemeente (26.000 inwoners) € 170.000 uitgetrokken. Met name de karakteristieke aula kan wel een opknappbeurt gebruiken. Uit onderzoek van Genius Loci blijkt dat de (onvolledige) administratie van de stichting circa 400 namen bevat. Op basis van een oude tekening wordt het aantal aanwezige graven echter geschat op 2.000 tot 2.500. De Nieuwe Ooster denkt dat mogelijk de helft van deze graven geruimd kan worden. Dit wordt pas duidelijk na gedegen onderzoek, aldus de gemeente.

Belangenvereniging Rustoord is blij met de overname. Al twee decennia deed de vereniging moeite de begraafplaats over te laten nemen. Tijdens de beslissende raadsvergadering antwoordde wethouder Leo Worm op de vraag waarom dit initiatief nu pas genomen werd: dat naast de regelmatig terugkerende kritische reacties van de burger aan het college van burgemeester en wethouders (b&w) over de begraafplaats mede het artikel van vorig jaar in *Terebinth* b&w aan het denken had gezet. Verder paste het om als gemeente een eigen gemeentelijke

De aula op Rustoord

begraafplaats te hebben. Tenslotte was er vanwege de cultuurhistorische waarde geen tijd te verliezen. Secretaris van Belangenvereniging Rustoord Bauke Wink schrijft ons in een mail: 'Grote kans dat wij binnen afzienbare tijd een beroep zullen doen op De Terebinth voor hun expertise en knowhow van grafmonumenten. In samenwerking met de gemeente Diemen en de Historische Kring Diemen is inventarisatie en renovatie hiervan één van de actiepunten!'

Liesbeth Vermeulen

Het artikel over Rustoord is na te lezen in *Terebinth* 2008-2.

Inhoud

Op de gemeentelijke begraafplaats van Venlo werd Bert Pierik tijdens de excursie in oktober naar begraafplaatsen in Noord-Limburg getroffen door dit keramische grafmonument van de familie Brouwer

GRAVEN OP INTERNET / FUNERAIRE VARIA	54
MENS & PLEK	55
DAG VAN DE DODEN IN MEXICO	56
De Mexicaanse viering van Allerzielen is wereldwijd erg populair en wordt al sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw druk bezocht door Europeanen en Amerikanen. De auteurs deden in oktober en november 2008 antropologisch veldwerk in de plaats Oaxaca. Een verslag.	
BOEKBESPREKINGEN EN MEDIATIPS	58
DE DOOD IS WEER TERUG IN DE STAD	60
Eén van de oudste in ons land nog aanwezige gedenktekens in ons land kent vrijwel iedereen: de hunebedden. Begraafplaatsarchitect en actief Terebinthlid Ada Wille vertelt over de manieren waarop Nederlanders vroeger en nu met hun doden omgingen.	
VERENIGINGSNIEUWS	63
Bert Pierik nam in Limburg deel aan de excursie naar begraafplaatsen in Venlo, Tegelen en Ysselsteyn. Hij was onder de indruk van de grote verschillen in funeraire cultuur en sfeer. En een verslag van de bijeenkomst van regioadviseurs aan de rand van Amersfoort.	
UITSLAG FOTOWEDSTRIJD	67
Wie heeft de mensen het beste verleid om een kijkje te gaan nemen bij de begraafplaats in de buurt?	
GAST AAN HET WOORD / COLOFON	68

Mens & Plek

Naam Frans Renssen

Leeftijd 85 jaar

Werk Voormalig regiocoördinator van de provincie Drenthe. Een van de oprichters van De Terebinth, sinds dit jaar erelid van de vereniging.

Achter de hoge woonflat in Paterswolde is in het Kluiwingsbos (een oud familiebezit, nu van Natuurmonumenten), een oorlogsmonument opgericht ter nagedachtenis aan een verzetstrijder, die daar tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog is gefusilleerd. Eerst was het een persoonlijk gedenkteken, later heeft men er een algemeen monument van gemaakt. Het monument bestaat uit een steen van rode wezerzandsteen met de tekst: 'Ter nagedachtenis aan onze gevallen in de strijd 1940-1945' met daar omheen Drentse veldkeien gemetseld. Frans wandelt er regelmatig naar toe. De afstand is lang genoeg voor een ommetje met wandelstok naar het bos. De gedenksteen brengt herinneringen terug aan zijn jeugd tijdens de oorlogsjaren in Arnhem. Vanuit zijn onderduikadres, op een zolderkamertje, zag hij in 1944 de parachutisten uit de lucht vallen om de stad te bevrijden en was hij getuige van de verwoesting van de binnenstad. Zijn opa en oma woonden aan de oprit van de beroemde en omstreden Rijnbrug, de 'One bridge too far'. Met zijn familie moest hij gedwongen evacueren naar de

Frans Renssen

Veluwe. Daar was hij koerier van berichten waarvan hij de betekenis niet kende maar om veiligheidsredenen uit zijn hoofd moest leren. Het is wonderbaarlijk dat al zijn familieleden het overleefd hebben, in tegenstelling tot de hem onbekende man, waarvoor de gedenksteen in het bos is opgericht. Op 4 mei herdenkt Frans de oorlogsslachtoffers bij dit monument. Zijn eigen dierbaren herdenkt hij op Begraafplaats en Crematorium Westerveld in Velsen, waar vele familieleden van hem en zijn vrouw zijn begraven of gecremeerd. Hun as is geborgen in het door de architect Dudok ontworpen columbarium. Ieder jaar bezoekt hij daar het Concerto In Memoriam.

Bert Pierik

Dag van de Doden inspireert toeristen

De Mexicaanse viering van Allerzielen is wereldwijd erg populair en wordt al sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw druk bezocht door Europeanen en Amerikanen. De auteurs deden in oktober en november 2008 antropologisch veldwerk in Oaxaca, Mexico. In plaats van zich op de lokale inwoners en tradities te concentreren, onderzochten zij hoe deze 'exotische' rituelen ervaren worden door toeristen. Zij namen deel aan de vele toeristische activiteiten. Daarnaast interviewden zij toeristen en mensen uit de toeristenindustrie en verspreidden een vragenlijst onder de gasten van vijf hotels.

Het is 31 oktober 2008. De festiviteiten van de Dag van de Doden, ofwel de Mexicaanse viering van Allerzielen, zijn begonnen. Gedurende enkele dagen zijn de straten van Oaxaca, een stadje enkele honderden kilometers ten zuiden van Mexico-City, oranje gekleurd door een zee van bloemen. Overal in de stad wordt 'Cempasúchitl', 'de bloem van de doden' verkocht om de altaren en graven van de overledenen te versieren. Ook de hotels en huizen zijn aangekleed met bloemen en skeletten van papier-maché. Internationaal gezien is de Dag van de Doden vooral bekend om de levendige en kleurrijke herdenking van de doden. De overledenen worden met rijk geurend voedsel en bloemen verwelkomd in de huizen en op de begraafplaatsen. Tijdens deze jaarlijks terugkerende feestdagen versmelten tijdelijk de wereld van de doden en de wereld van de levenden. Touroperators, die reizen naar Mexico organiseren tijdens Dag van de Doden, beloven een onvergetelijk en allesbehalve macaber avontuur, waarin de toeristen het leven vieren samen met de inwoners van Oaxaca.

Toeristenindustrie

Het anders zo rustige stadje Oaxaca wordt tijdens de vieringen overspoeld met toeristen: uit Mexico zelf, maar ook uit de Verenigde Staten, Canada en Europa. Ze struinen door de stad en maken foto's van de prachtige decoraties en de openbare altaren voor de overledenen. Op het centrale plein vinden processies plaats van muzikanten en kinderen verkleed als heksen, skeletten en duivels. Enkele toeristen dansen mee, anderen kijken toe vanaf het terras.

De inwoners van Oaxaca zijn door de jaren heen gewend geraakt aan deze invasie van mensen die deelgenoot willen zijn van de vieringen. De toeristenindustrie speelt handig in op de wens om het 'echte' Mexico te ervaren.

De vele tours en activiteiten worden door de hele stad heen aangekondigd. Zo kunnen toeristen 's nachts onder begeleiding van een gids een bezoek brengen aan de begraafplaatsen.

Daarnaast zijn er kookcursussen om te leren de traditionele gerechten van de Dag van de Doden te bereiden, zoals 'pan de muertos', ofwel 'brood voor de doden' en kleine doodskopjes van suiker. Vaak wordt dit gecombineerd met een bezoekje aan de 'Markt van de Doden', de lokale markt, waar de bezoekers onder begeleiding hun eigen ingrediënten kopen. Ook het traditioneel huiselijke ritueel van het bouwen van een altaar voor de overledenen behoort tot de mogelijkheden. De meeste hotels nodigen hun gasten uit om te participeren in de

Een meisje bij een met bloemen versierd graf

bouw van het altaar van het hotel. Terwijl ze een korte geschiedenisles krijgen over de Mexicaanse tradities, rijgen de toeristen slingers van appeltjes en rangschikken ze de bloemen op het altaar.

Bij een bezoek aan de lokale begraafplaats krijgen toeristen bloemen en kaarsen om deze te delen met de lokale bevolking. Ze worden gestimuleerd hun Spaans te oefenen en met de lokale bevolking in gesprek te gaan. Ook

kunnen ze deelnemen aan de traditie door een vergeten graf te 'adopter'. Ze versieren zo'n graf dan met hun eigen bloemen en kaarsen, zodat de overledene in kwestie 'niet meer zo alleen is'. Sommige toeristen gaan enthousiast

een gesprek aan met de Mexicaanse bevolking, terwijl anderen vanaf de zijlijn foto's maken om daarna met hun kameraden de dichtstbijzijnde kroeg in te verdwijnen.

Participatie

Hoe ervaren toeristen zelf een bezoek aan de begraafplaats bij nacht? Wat zoeken ze daar eigenlijk? Hun ervaring varieert van één groot feest op de begraafplaats waarbij men vooral op medereizigers is gericht-, tot een

Oude tradities,
nieuwe inspiraties!

Toeristen kunnen meedoen aan een rondleiding

indrukwekkende interculturele kennismaking met een bijzonder dodenritueel. Voor een kleine groep behelst het bezoek een ingrijpende en spirituele ervaring waarin ze een mogelijkheid vinden om hun eigen geliefde te herdenken. Sommigen maken zelfs plannen om na de vakantie de Mexicaanse tradities waar ze mee in aanraking zijn gekomen voort te zetten.

Zo ook Jan, een 42-jarige vrouw uit Denver, Verenigde Staten. Recent zijn haar beide ouders overleden. Naar eigen zeggen moet er in Amerika gezwegen worden over de doden, terwijl zij juist de mooie herinneringen aan haar ouders wil uiten. Verhalen van collega's en vrienden over Dag van de Doden voerden haar naar Mexico. Ze heeft foto's van haar ouders meegenomen. Wanneer ze samen met enkele hotelgasten onder begeleiding van een gids het huisaltaar van het hotel bouwt, plaatst ze de foto's op het altaar. Ook versiert ze met behulp van diezelfde gids op de begraafplaats een vergeten graf ter nagedachtenis aan haar ouders. Ondertussen vertelt ze aan iedereen die het maar horen wil over haar ouders, over hun dood en haar behoefte om de herinnering aan hen levend te houden. Op verschillende manieren geeft Jan haar ouders een plek binnen dit Mexicaanse ritueel. Ze is van plan om volgend jaar op Allerzielen in haar woonkamer in Denver een Mexicaans altaar voor haar ouders te bouwen en deze eeuwenoude traditie voort te zetten.

Inspiratiebron

De ervaringen tijdens Dag van de Doden laten veel bezoekers niet meer los. Sommige toeristen reizen ieder jaar naar Oaxaca voor de vieringen. De rituelen van Dag van de Doden lijken voor veel mensen een inspiratiebron te zijn in een tijd dat 'eigen' rituelen aan betekenis verliezen door de sterke mate van ontkerkelijking. Ook in Nederland zijn er voorbeelden aan te wijzen waarin de Mexicaanse vieringen inspiratiebron zijn geweest. Het kunstproject 'Allerzielen Allicht', een initiatief van Ida van der Lee dat in 2005 voor het eerst in Nederland werd georganiseerd, is hiervan een voorbeeld. Op initiatief van de kunstenaars maakten ruim dertig kunstenaars

objecten en installaties ter nagedachtenis aan overledenen. De Allerzielenviering kreeg op deze wijze invulling en vorm buiten de geijkte religieuze kaders. Ida van der Lee wil met haar project de dood een zichtbare plaats in het leven geven. Allerzielen Allicht werd met veel enthousiasme ontvangen en in de daaropvolgende jaren voortgezet door een groeiend aantal begraafplaatsen en crematoria. Vandaar de nieuwe naam Allerzielen Alom. Dit jaar zijn er twaalf vieringen in samenwerking met Ida van der Lee, maar daarnaast

zijn er vele andere initiatieven om Allerzielen opnieuw vorm te geven in Nederland.

Voor meer informatie over Dag van de Doden in Mexico, zie de boeken: *Day of the Dead. When two worlds meet in Oaxaca* (Shawn Haley en Curt Fukuda) en *Skulls to the living, bread to the dead. The day of the dead in Mexico and beyond* (Stanley Brandes).

Janneke Peelen en Meike Heessels

Op 31 oktober presenteerde de Belgische vereniging Epitaf het beeldverhaal *Polvo (Stof), Dag van de Doden*. In november was er een tentoonstelling en rondleidingen in het atelier van de grafmonumentenmakers van Ernest Salu, bij het Kerkhof van Laken. In het volgend nummer van Terebinth een verslag van de viering van het 25-jarig bestaan van Epitaf. *Polvo – Day of the Dead / Día de los Muertos / Tage der Toten*, door Felix Pestemer, een Berlijnse kunstenaar. In drie talen (Duits, Spaans en Engels). Er zijn 350 genum-

merde en gesigneerde exemplaren. ISBN 978-3-00-028080-1
 □ 35,-. Meer informatie: www.puttbill.com

Een veldheer in Wijckel

Over Menno van Coehoorn (1641 - 1704, militair en vestingbouwkundige), is al menig boek geschreven, zodat de vraag opkomt of dit nieuwe boek iets toevoegt. Die vraag kan kort en krachtig met 'ja' beantwoord worden. De auteur, Albert Reinstra, heeft veel nieuwe bronnen gevonden en ontsloten. Daaronder bevond zich ook informatie over de uitvaart van Van Coehoorn, diens grafmonument en dat van andere familieleden in de kerk van het Friese Wijckel. Dat Van Coehoorn begraven was in deze kerk was uiteraard bekend, maar de exacte plek bleef lang een raadsel. Door velen werd gedacht aan een kelder onder de tombe. De kerkvloer bevatte geen andere aanwijzingen en een zerk voor Van Coehoorn ontbrak. Reinstra vond in oude familiestukken het bewijs dat Van Coehoorn werd bijgezet in het middelste graf voor de tombe. Geen kelder, maar een zandgraf waar al eerder in begraven was. Naast dit nieuwe feit, verklaart de auteur ook nog eens wat er in de loop der eeuwen gebeurd is met de zerken in de kerkvloer. Aan de hand van duidelijke illustraties wordt getoond dat er met de zerken als het ware een 'stoelendans' heeft plaatsgevonden. Deze reconstructie heeft Reinstra kunnen maken dankzij gedegen onderzoek.

Ook op andere zaken wierp het onderzoek nieuw licht. Zo ontdekte Reinstra dat enkele geschilderde portretten die Menno van Coehoorn moesten voorstellen in werkelijkheid portretten van zijn zoons zijn. Reinstra, van huis uit bouwhistoricus bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, geeft in het boek ook een uit-

gebreid inzicht in de restauratie van het praalgraf van de veldheer. De noodzaak tot restauratie bleek groot want het monument was in de loop der jaren verzaakt en dreigde zonder ingrijpen verloren te gaan. Samen met de beschrijving van de restauratie van het praalgraf levert Reinstra een goede kijk op wat voor de funerair geïnteresseerde lezer belangrijk is: hoe werd hij begraven, waar en hoe zag het grafmonument eruit. Dit nieuwe boek is dus zeker een aanrader.

Leon Bok

Reinstra, Albert: *Een veldheer in Wijckel. Menno Baron van Coehoorn* (Franeker: Uitgeverij Van Wijnen, 2009, ISBN 978-90-519-4366-5, 184 blz., € 17,95 exclusief verzendkosten). Te bestellen via www.wevervanwijnen.nl.

Codicil en communicatie

De Koninklijke Facultatieve geeft sinds haar oprichting in 1874 voorlichting over cremeren en begraven. In het begin, toen begraven regel was, lag het accent op de positieve benadering van crematie. In 1991 zijn beide wijzen van lijkbezorging echter wettelijk gelijk gesteld. Een jaar eerder zijn alle zakelijke activiteiten van de Koninklijke Facultatieve ondergebracht in de Facultatieve Groep. Dit bedrijf beheert nu acht crematoria én twee begraafplaatsen. Sindsdien geeft de Koninklijke Facultatieve voorlichting om een bewuste keus tussen begraven en cremeren mogelijk te maken.

Een stripverhaal is het nieuwste middel. Dit medium is gekozen om jongeren te bereiken. Het verhaal verbeeldt en verwoordt hoe de zestienjarige Roy omgaat met de dood van zijn opa. Met de jongen loopt de lezer over begraafplaats Westerveld en krijgt hij een rondleiding in het oudste crematorium van Nederland. Ondertussen ontvangt hij informatie over begrippen als codicil, aula, asbus en columbarium. Het opeten van een begraven lijk door wormen wordt naar het rijk der fabelen verwezen. Waarschijnlijk wordt de doelgroep wel bereikt. Tieners zullen dit stripboek met fraaie tekeningen en informatieve teksten lezen als zij met de dood worden geconfronteerd.

Het boekje illustreert echter een ouder probleem. Roy's opa vertelt zijn crematiewens alleen aan zijn kleinzoon

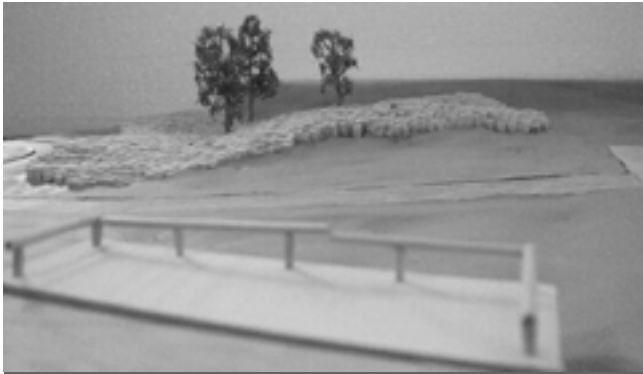
omdat de familie traditioneel kiest voor begraven. Wanneer Roy het geheim tijdens het familieberaad over de uitvaart openbaart, beëindigt voorlezing van het codicil de discussie. Het is de vraag of dat de oplossing is. Als het communicatieprobleem nog steeds bestaat, dan is een antwoord nodig op de vraag hoe meningsverschillen over begraven en cremeren kunnen worden overbrugd. Aangezien de betrokkenen veelal volwassenen zijn, zal de Koninklijke Facultatieve niet alleen moeten kiezen voor informatie met een andere invalshoek maar ook voor een ander medium.

Wim Cappers

Sparreboom, K. *Roy's geheim* (Den Haag: Facultatieve Media BV, 2009, ISBN 978-90-808697-2-1, 32 blz., € 9,75 via 070-3518800 of info@koninklijkefacultatieve.org).

Ontwerp een eigentijds knekelhuis

Eerste prijs. *Wè doen we mee ons moeder?* Ontwerp: Vincent de Gouw & Kim Brok

'Ontwerp een ossuarium', luidde de opdracht van een ideeënprjsvraag die uitdaagde een eigentijdse laatste rustplaats te bedenken voor de stoffelijke resten van geruimde graven. De 94 inzendingen gaven en geven stof voor een stevige discussie over het ruimen van graven en het omgaan met knekels.

Op de Bossche begraafplaats Orthen staan negenduizend graven op de nominatie om geruimd te worden. Bij de viering van het 150-jarig bestaan van Orthen in 2008 ontstond het idee voor de bouw van een knekelhuis. Het Bosch Architectuur Initiatief organiseerde vervolgens, in samenwerking met de Bond van Nederlandse Architecten en de gemeente 's-Hertogenbosch, een prjsvraag in het kader van de Dag van de Architectuur 2009. Het winnende ontwerp zal op Orthen worden gerealiseerd. Ook wilde de organisatie een bijdrage leveren aan de discussie over ethisch ruimen van graven, waarbij de stoffelijke resten van elke overledene in een zak of doos worden geborgen. De opdracht luidde: ontwerp een kelder, gebouw, ruimte, object of *landmark* voor twaalfduizend stoffelijke resten in een doosje of zakje met afmetingen van 25x25x50 cm. Het ossuarium moest het 'sluitstuk' vormen van de centrale as op Orthen.

Gedenkplek

De zes juryleden definieerden het begrip ossuarium als volgt: een plek waar de afzonderlijke stoffelijke resten worden geconserveerd en met eerbied bewaard nadat de mens vergaan en vergeten is, maar waar de overleden persoon niet tot in eeuwigheid wordt herdacht. In het ontwerp moest zowel de kleinste schaal van het gepersonifieerde doosje als de grootste schaal van het ossuarium als gedenkplek voor het leven en de dood zichtbaar zijn.

De ontwerpers haalden hun inspiratie uit allerlei bronnen, zoals de Japanse zentuin, de wensput, de catacombe of het oorspronkelijke knekelhuis. Het gebruik van doosjes om de resten in te bewaren had veruit de voorkeur boven zakjes. Voor de opslag waren stellingkasten, ladekasten en holle bouwstenen favoriet. Een enkeling bedacht een put met kistjes aan de binnenzijde of torens met holle stenen. Een van de ontwerpers tekende golvende knekelhagen, opgebouwd uit stalen hulzen. Een ander wilde de beenderen van overledenen verwerken tot keramische stenen, om er muurtjes in het landschap mee te bouwen. Relatief veel ontwerpers kozen voor geheel of gedeeltelijk ondergronds bewaren van de knekeldoosjes met een bovengrondse markering, bijvoorbeeld in de vorm van een kapelachtig gebouw.

Veld en bos

Het winnende ontwerp onder het motto 'Wè doen we mee ons moeder?' was van Vincent de Gouw & Kim Brok. Het is een 'akker voor de herinnering', een veld van twaalfduizend rechtopstaande kistjes in een glooiend landschap. De jury maakte een paar kanttekeningen. Zo mogen de kistjes niet van hout zijn. Verwerken kan, maar vergaan niet, want 'het ossuarium is een plek waar je over tweehonderd jaar nog kunt gedenken'. De tweede prijs was voor Ard Buijsen & Iris Pennock, een transparant raamwerk van eikenhout als een dicht bos, waarin de herinneringen aan de overledenen een fijnmazig mozaïek vormen. De derde prijs ging naar Marijn Wittevrongel & Jeroen Veltman, die de schaal van het oude knekelhuisje oppakten. Het plan heeft de vorm van een dorp: vier gebouwen waarin de resten van de doden zijn geborgen en een gedenkplein.

De ontwerpen roepen vragen op over ethisch ruimen. Blijven de stoffelijke resten voor eeuwig in de doosjes, of worden ze na een bepaalde tijd alsnog in een verzamelgraf gedeponneerd om plaats te maken voor stoffelijke resten uit nieuw te ruimen graven? Hebben nabestaanden de keuze om de resten toch in een verzamelgraf te laten bergen? Is het niet ethischer de resten op natuurlijke wijze te laten vergaan, dan het proces esthetisch te verhullen, te vertragen of zelfs te verhinderen? De discussie is nog maar net begonnen.

Rita Hulsman

De catalogus DvdA 2009 is gratis te downloaden via www.bai-s-hertogenbosch.nl

Lees- en mediatip

Tot en met 16 februari 2010

De afscheidsmoologen is een nieuwe voorstelling in de succesvolle monologenreeks, na *De Vagina Monologen*, *De Gesluisde Monologen* en *Het Goede Lichaam*. Gebracht door acteurs en BN-ers, iedere avond in wisselende bezetting. Het

aftakelingsproces, rouwverwerking en het leven na de dood komen aan bod, maar ook onderwerpen als modeverschijnselen en rituelen rond de dood. Er kan en mag ook om de dood gelachen worden, aldus het persbericht. In diverse theaters, zie: www.bostheaterproducties.nl.

De dood is weer terug in de stad

In het begin van mijn carrière werd ik nog vreemd aangekeken als ik vertelde dat ik begraafplaatsarchitect was. Nu, inmiddels twintig jaar later, krijg ik volop verhalen te horen over begraafplaatsen die mensen allemaal bezocht hebben. Vaak zijn het dorpskerkhoven waar menigeen op vakantie toch even overheen wandelt. De gêne om dat toe te geven is helemaal verdwenen.

Eén van de oudste in ons land nog aanwezige gedenktekens in ons land kent vrijwel iedereen: de hunebedden. Dit waren de gemeenschappelijke grafkelders voor de doden van het Trechterbekervolk. Naast bijzetting van doden vond er ook lijkverbranding plaats. De urnen met de as werden in hunebedden of in urnenvelden bijgezet. In de achtste eeuw begon de kerstening van de Lage Landen. Toen onze streken ook deel gingen uitmaken van het Frankische Rijk verbood de christelijke vorst Karel de Grote in 784 het 'heidens gebruik' van crematie. Het zou immers de wederopstanding onmogelijk maken. Geen dode mocht nog in grafheuvels worden bijgezet. Elk lijk werd voortaan begraven in het dorp of de stad op het kerkhof. Alleen gestorven geestelijken, edelen en belangrijke burgers kregen een graf in de kerk.

**De heiligen zouden zeker als
eersten het hemelrijk betreden!**

Begraven in en rond de kerk

De gewoonte om te begraven in en rond de kerk kwam door de nabijheid van het graf of het relik van een martelaar of heilige. In de loop van de tijd was op zo'n graf een klooster of kerk gebouwd. De plek van een dergelijk graf verzekerde de gelovige ervan dat hij bij de wederopstanding in de voorste gelederen stond: de heiligen zouden zeker als eersten het hemelrijk betreden! Voor de beheerders van de kerken was het begraven in de kerk een enorme bron van inkomsten. Mede hierdoor en door de gehechtheid van de elite aan een graf in de kerk heeft deze traditie lang stand gehouden. Dit ondanks bezwaren uit medische kringen tegen de onhygiënische toestanden

die ontstonden toen het onder de kerkvloeren en op de kerkhoven vol raakte.

Begraven buiten de stad

Aan het begin van de 19de eeuw raakte de overheid eindelijk overtuigd van de schadelijkheid van het begraven in steden voor de gezondheid. In 1827 werd elke plaats met meer dan duizend inwoners verplicht om een begraafplaats buiten de stad aan te leggen. De nieuwe begraafplaatsen bij de grotere steden werden vaak in de romantische landschappelijke stijl aangelegd, die in die periode juist op zijn hoogtepunt was in Nederland. Stadsbesturen schakelden bekende tuinarchitecten in voor het ontwerpen van begraafplaatsen. Zo ontwierp de Haarlemse tuinarchitect Jan David Zocher jr. (1791-1870) diverse begraafplaatsen in deze romantische stijl. Een mooi voorbeeld van zijn hand is begraafplaats Soestbergen in Utrecht (1830). Deze begraafplaats was in de tweede helft van de 19de eeuw als wandelpark zo populair, dat een verordening nodig was om het vele bezoek in goede banen te leiden.

Gemengde Stijl

Rond 1900 was de Romantiek over haar hoogtepunt heen. In de vormgeving van begraafplaatsen zien we dan ook naast landschappelijke/romantische structuren steeds meer de toepassing van monumentale vormen: lanen, stervormen en assenstelsels voegen een strakke noot toe aan het voorheen slingerende vormenspel van de Romantiek. Deze combinatie van vormen wordt ook wel Gemengde

Een unieke 'rotonde' op Soestbergen in Utrecht

Stijl genoemd. Tuinarchitecten die in deze stijl werkten waren Leonard Springer, die de in 1894 geopende De Nieuwe Ooster in Amsterdam ontwierp, en Louis Copijn die tekende voor het ontwerp van de in 1933 geopende Begraafplaats Kranenburg bij Zwolle.

Al voor de Tweede Wereldoorlog trad er een zichtbare versoering op in het gebruik van beplanting en de vormgeving van de monumenten. Langzamerhand werden de begraafplaatsen minder landschappelijk omdat economische en praktische motieven steeds zwaarder gingen wegen. Het aantal graven was van groter belang dan de beplanting en de verblijfskwaliteit. Begraafplaatsen uit de jaren vijftig en zestig worden dan ook vaak gekenmerkt door een strakke, sobere inrichting waarin (taxus)hagen vaak de belangrijkste structurerende beplanting zijn.

Nieuwe thematiek

Hoewel in de huidige maatschappij het romantische natuurideaal niet echt meer speelt, heeft de natuuridylle in de vorm van een groene, parkachtige begraafplaats nog steeds een grote aantrekkingskracht. Niet alleen als begraafplaats, maar steeds meer als verblijfsruimte waar men het jachtige hedendaagse leven kan relativeren. Vanaf de jaren zeventig van de 20ste eeuw zocht men al naar eigentijdse thematiek voor nieuwe begraafplaatsen en uitbreidingen, waarbij architecten opvallend vaak teruggrepen op de romantische stijl uit de 19de eeuw en soms zelfs naar de prehistorie. Zo zijn de grafvelden van de begraafplaats in het Groningse Haren aangelegd als grafheuvels en die van de begraafplaats in Emmen verwijzen qua vorm en afmeting naar *Celtic fields*, een bepaald type prehistorische akker. Ook ecologie wordt steeds vaker geïntegreerd. De begraafplaats Zwaanshoek in Hoofddorp grenst aan de Ecologische Hoofdstructuur en speelt met het beplantingssortiment daarop in. Begraafplaats Bunschoten integreerde een oeverzwaluwwal en steeds vaker zaait men nog niet gebruikte delen van de begraafplaats in als bloemenweide

Economische en praktische motieven gingen steeds zwaarder wegen

Een gebogen graspad op Kranenburg, Zwolle

voor vlinders en insecten en als pluktuin voor bezoekers. Maar ook worden binnenstedelijke ruimten weer geschikt geacht voor begraaffuncties: oude kerken kunnen worden ingericht met bovengrondse grafkelders of urnenmuren. Oude kerkhofjes worden opgeknapt en hergebruikt. De dood is weer terug in de stad. Sluitingstijden versoepelen of de hekken worden zodanig aangepast dat bezoekers niet opgesloten raken. Want zolang we kunnen, willen we er ook wel weer weg!

Ada Wille

Grote funeraire tegenstellingen

Station Venlo was het startpunt voor de door Stichting Funerair Erfgoed Limburg (SFEL) uitstekend georganiseerde excursie. Het was een uitstap met grote contrasten, langs de algemene begraafplaats Venlo, algemene begraafplaats Tegelen en de Duitse Oorlogsbegraafplaats Ysselsteyn. Guus Rüsing, regioadviseur Limburg van De Terebinth en secretaris van de SFEL, was onze deskundige gids.

Een piëta op begraafplaats Venlo

De algemene begraafplaats Venlo is in 1902 aangelegd. Onder meer het poortgebouw heeft veel te lijden gehad van de Tweede Wereldoorlog en is in 1957 herbouwd. Na deze poort nodigt een imposante oprijlaan, geflankeerd met oude beuken, uit om te wandelen naar het centrum van de begraafplaats. Langs de bomenlaan staan grootse grafmonumenten met vele hooggeplaatste kruizen. Door de herhaling van de kruisvorm en de afwisseling met de beuken, ontstaat er een imposant romantisch funerair landschap. Bronzen 'treurende' beelden en een piëta, wekken een melodramatische sfeer op. De begraafplaats is geometrisch in vierkante vakken opgedeeld. Langs de randen liggen de grotere graven en in het midden van de grafvakken de meer bescheidene. Sommige delen zijn geruimd en bestemd voor urnengraven, waardoor een groot contrast ontstaat met de historische omgeving.

Keramische industrie

Een aantal opvallende grafmonumenten is gemaakt van geglaazuurd baksteen met keramische religieuze voorstellingen. In de naburige plaats Tegelen is er tot op de dag van vandaag keramische industrie die invloed heeft op de plaatselijke oude funeraire cultuur. Sommige monumenten hebben een monumentale status, wat nog niet betekent dat ze beschermd worden tegen schade en groot verval. Glazuur verdwijnt en veel metselwerk zit los, waardoor deze monumenten extra kwetsbaar zijn. Enige mate van verval verrijkt wel de schoonheid van menig monument.

Op de algemene begraafplaats Tegelen, die in 1909 in gebruik werd genomen, is door de industriële familie Kurstjens een groots grafmonument opgericht. Een reusachtige roodkeramische engel houdt op zijn schoot een klaroen

vast, wachtend op het eerste ochtendgloren van de jongste dag, geflankeerd door twee in doeken gewikkelde figuren, liggend op hun zij. Het grafmonument van de familie Beckx de la Fai bevat twee grote gietijzeren engelen in devote houding naast een nog groter Christusbeeld. Menig excursieganger kon het niet laten om de loszittende vleugels te beroeren om aan te tonen dat ze niet goed vastzaten. De indeling van deze begraafplaats vertoont veel overeenkomst met de begraafplaats van Venlo.

Hardstenen kruis

Na een heerlijke Limburgse koffietafel en nog nagenietend van de cultuuruitingen belandden we in een heel andere funeraire werkelijkheid: die van de oorlogsbegraafplaats. Onderweg naar Ysselsteyn pakten donkere wolken zich samen en veroorzaakten een hevige onweersbui, alsof de dramatiek van de oorlog nog extra benadrukt moest worden. Overweldigend was de in alle eenvoud ingerichte begraafplaats waar, in een zacht glooiend glad gemaaid terrein, 31.585 Duitse militairen begraven liggen onder een grijs hardstenen kruis. De zon brak door de regen heen, zowaar een regenboog verscheen boven de graven als teken van hoop, net als de in 1995 bij de ingang geplante ginkgo biloba of Japanse notenboom. Na de val van de atoombom op Hiroshima in 1945, was de ginkgo de eerste boom waarvan het blad weer uitliep, als was het een feniks uit de as herrezen.

De tegenstelling is groot tussen de romantisch diversiteit op de begraafplaatsen van Venlo en Tegelen en de zakelijke en ontelbare uniforme kruizen van Ysselsteyn. Elke begraafplaats heeft zijn eigen schoonheid.

Bert Pierik

Ontelbare gelijkvormige kruizen op begraafplaats Ysselsteyn

Vruchtbare bijeenkomst van regioadviseurs

Een aanzet tot een digitaal vademecum, uitleg over de Wet op de lijkbezorging, concrete plannen voor een powerpointpresentatie voor Terebinth-lezingen en vaststelling van excursies voor 2010. Het was een vruchtbare bijeenkomst van de regioadviseurs (officiële nieuwe naam) op 3 oktober in de aula van begraafplaats Oud Leusden bij Amersfoort.

Bouke Jagt gaf, goochelend met bureauvoorwerpen, een korte uiteenzetting van de Wet op de lijkbezorging van 19 juni dit jaar die op 1 januari 2010 van kracht wordt. De Hoge Raad schafte in 2002 de eigendom van graven af, maar de wet maakt dat weer ongedaan. Helaas niet volledig, maar alleen voor datgene dat boven de grond op het graf ligt of staat. Vooral artikel 32A is aanleiding tot discussie omdat hierdoor tot 31 december 2009 de rechthebbenden wettelijk geen eigenaren zijn, maar de begraafplaats. Grafmonumenten en beplanting die na 1 januari 2010 geplaatst worden, blijven wel eigendom van de rechthebbenden. Om te bereiken dat de reeds bestaande grafmonumenten en beplanting tot 31 december wel eigendom zijn, wordt een reparatiewet ingediend. Dit moet bepalen dat de grafmonumenten en beplanting die in 2009 en eerder geplaatst werden, toch nog met terugwerkende kracht eigendom van de rechthebbende particulieren blijven.

Over het algemeen noemde Bouke Jagt de wet een verbetering, bijvoorbeeld omdat bij verwaarloosde en soms gevaarlijke grafmonumenten de rechthebbenden na een jaar het grafrecht verliezen. Hij vindt het barbaars, erger dan bij de Papoea's en de Hunnen, dat alles dat onder de grond ligt, eigendom van de begraafplaats wordt. Piëteit en genegenheid gaan uit naar de mens die daar begraven ligt. Het monument met de beplanting komt pas daarna.

Vademecum

Paul Stoffels heeft het vademecum dat alleen op papier bestond maar deels verouderd was gedigitaliseerd en gemoderniseerd. De aanwezige regioadviseurs krijgen een cd met een conceptversie en het verzoek

Een grafzerk wordt aan inspectie onderworpen

om aanvullingen te geven. Het is de bedoeling dat het vademecum later op een besloten deel van de website komt waar de adviseurs en andere betrokkenen met een code toegang toe hebben.

Een groepje bestaande uit Paul Stoffels, Harry Arkesteijn en Ekko Woltjer gaat regels voorstellen voor vergoeding van kosten en adviezen die De Terebinth geeft. Sommige instanties kunnen best betalen, clubs zonder geld kunnen misschien andere vergoedingen geven. Sommige adviezen die veel tijd hebben gekost lijken ergens in een la te verdwijnen.

Excursies zijn ook toegankelijk voor niet-leden en worden door de organisatoren in de plaatselijke pers aangekondigd en door het bureau aan de uitvaartmedia doorgegeven. Jan Mulder gaat de excursies organiseren.

Omdat een toelichting van Guus Rüsing over de Stichting Funerair Erfgoed Limburg voor de tweede keer is uitgevallen, heeft Ada Wille tijd om over het project Agenda Historisch Groen te vertellen. De verzamelde leden gaan ermee akkoord dat De Terebinth het belang van historisch groen onder

de aandacht van de Tweede Kamer brengt. Een aantal partijen heeft het initiatief hiertoe genomen omdat ook historisch groen op begraafplaatsen behouden dient te blijven.

Oud Leusden

Na de bijeenkomst van de regioadviseurs trok het gezelschap over begraafplaats Oud Leusden, waar overigens alleen nog bijzettingen plaatsvinden. Deze begraafplaats ligt samen met de dodenakkers Maranatha (katholiek) en Rusthof (gemeente Amersfoort) vlakbij de snelweg A 28 en dat is goed te horen. Begraafplaats Oud Leusden kent een lange geschiedenis. Al rond het jaar 1000 wordt een kerk en kerkhof op deze plek genoemd. De huidige toren (rijksmonument) dateert uit de 13de en 14de eeuw. In de oostgevel van deze toren zijn sporen te zien van in 1826 gesloopte romaanse kerk. Er is een groot aantal bijzondere grafmonumenten, waaronder de graven van de families De Beaufort en Roëll. Een bezoeker raakte zo geïnteresseerd dat hij een dag later meteen lid van De Terebinth werd.

Liesbeth Vermeulen en Bouke Jagt

Wat het bestuur bezighoudt

De afgelopen maanden heeft het bestuur zich met een groot aantal zaken beziggehouden. Allereerst onze contacten met de verschillende regio's. Begin oktober hebben we de halfjaarlijkse bijeenkomst met de regionale adviseurs gehad in Amersfoort. Zie het verslag hiervan. In goed overleg hebben we afscheid genomen van de benaming 'regionale coördinatoren'. De term 'regionale adviseurs' dekt beter de activiteiten die van hen mogen worden verwacht en die ze ook uitoefenen.

Ook hebben zijn we begonnen met een goede afwikkeling van de reeks Funeraire Cultuur. De ontwikkeling en verkoop van deze reeks was nagenoeg stil komen te liggen. Dus hebben we met schrijvers en uitgever een regeling getroffen om de voorraad 'weg te werken'. Een deel is teruggenomen door de auteurs. Het restant is tijdelijk door het bestuur op voorraad gelegd. De bedoeling is daar waar gewenst de regionale adviseurs over deze boekjes te laten beschikken om de vereniging onder de aandacht

te brengen van potentiële nieuwe leden.

Verder hebben we ons natuurlijk bezig gehouden met een nieuw bestuur. Het verheugt ons te melden dat er zo'n acht leden zijn die samen willen optrekken. We zullen deze kandidaten de komende algemene vergadering voorstellen. Daarmee denken we een goede basis te kunnen leggen voor een duurzame ontwikkeling van de vereniging in de komende jaren.

Harry Arkesteijn, voorzitter

Nieuws uit Limburg

Stichting Funerair Erfgoed Limburg (SFEL) heeft de laatste tijd onder andere het kerkbestuur in Kessel geadviseerd over een aantal oude brokstukken van kruizen die men is tegengekomen bij het afgraven van een talud aan de Maas. Afgaande op de inscripties komen deze vermoedelijk uit de 17de-eeuw. SFEL heeft geadviseerd ze te restaureren en vervolgens museaal op te hangen

aan de achter de kerk gelegen kasteelmuur. Dit advies is door het kerkbestuur overgenomen.

SFEL is ook samen met onder andere Stichting Behoud Religieus Erfgoed Meerssen bezig om de protestantse begraafplaats aan de Korte Raarberg in Meerssen te laten opnemen op de gemeentelijke monumentenlijst. Momenteel

verkeert deze bijzondere begraafplaats met vele prachtige grafstenen in deplorabele toestand. Door van de begraafplaats een gemeentelijke monument te maken, wordt hopelijk voorkomen dat een belangrijk stuk erfgoed verloren gaat. Inmiddels heeft de gemeente toegezegd het achterstallige onderhoud weg te zullen werken en de toegankelijkheid van de begraafplaats te verbeteren.

Excursies in 2010

27 maart Tiel

Naar een van de oudste begraafplaatsen van Nederland Ter Navolging (1783). Op de poort staat:
De mensieliefde door 't gezond verstand verlicht
Heeft deez' begraafplaats tot een voorbeeld hier gesticht.
En een bezoek aan het begraafmuseum van de begraafplaatsondernemer De Haan.
(Georganiseerd door Jan Hogendoorn)
Opgeven bij Wim Vlaanderen: telefoon 038 4531526 of

vlaanderenmei@gmail.com

17 april Dordrecht

Naar onder meer De Grote Kerk en begraafplaats De Essenhof.
(door Jan Mulder)
Opgeven bij Wim Vlaanderen 038 4531526 of
vlaanderenmei@gmail.com

Mei: Rotterdam

(door Jannes Mulder)

19 juni: Middelburg

(door Peter Faase)

21 augustus Epe, funeraire fietstocht over de Veluwe

(door Jan Mulder)
Opgeven bij Wim Vlaanderen 038 4531526 of
vlaanderenmei@gmail.com

11 september Rolde

Naar de hunebedden, kerk en begraafplaats.
(door Gertjan Praas)
Opgeven bij Gertjan Praas telefoon 0592 346 857 of
gertjan-59@hotmail.com

2 oktober in voorbereiding

Reeks Funeraire Cultuur stopgezet

In 2000 begon de redactie van *Terebinth* met veel enthousiasme aan de reeks Funeraire Cultuur. Doel was om de funeraire cultuur in elke provinciale hoofdstad en een regio in elke provincie te beschrijven. Inclusief een inleidend deeltje zouden er vijftieng boekjes worden gemaakt. Door Lelystad en Flevoland in één deeltje te beschrijven, kon ook Amsterdam als nationale hoofdstad aan bod komen. Een jaar later verschenen al *Den Haag en Alblasserwaard&Vijfheerenlanden*. Zuid-Holland was zo enthousiast dat deze provincie een subsidie verstrekke om ook de

funeraire cultuur in de andere regio's te beschrijven. Dankzij Rita Hulsmann die achter de schermen ook veel organisatorisch werk op zich nam, is dit deelproject afgerond. Van de hoofdreeks verschenen veertien deeltjes waaronder het inleidende boekje.

Daarna stokte de productie. Organisatorische problemen, de moeizame financiering van de uitgaven en de matige verkoopresultaten hebben helaas geleid tot het besluit om de uitgave van de reeks stop te zetten. Bij deze bedankt de redactie allen die bij het project betrokken waren voor hun medewerking. Hopelijk

komt er een moment waarop de resterende elf deeltjes alsnog kunnen worden gemaakt.

Wim Cappers

Onlangs liep ik in het plaatsje 't Woudt in Zuid-Holland. Geen idee of iemand het kent. Het is heel oud (16de eeuw) met een kerkje en een kerkhof. Een prachtkerkje in een heel mooie omgeving. Wat opvalt is de redelijk grote uniformiteit van de graftekens. Enige diversiteit lijkt 'verboden' te zijn. Alsof je het grafteken niets van jouw leven en wat je heb meegeemaakt mag aangeven.

Harry Arkesteijn

Open dag in Almelo

De Terebinth was op de Open dag van crematorium, begraafplaats 't Groenedael en uitvaartbedrijf Vredenhof in Almelo vertegenwoordigd door Ekko Woltjer, Wim Vlaanderen en Puck Kooij. Met belangstellende bezoekers ontstonden aardige gesprekken, 'dood en begraven' nodigen daar altijd weer toe uit. Ook de antieke kleding, zoals jassen en steken van dragers en aanzeggers en enkele verweerde houten grafmonumenten, door Wim is de loop der tijd verzameld dan wel gered van de teloorgang, wekten nieuwsgierigheid op. De rondgang, in deze oude

kleding door de drie Terebinthers, compleet met 'huilebalk' trok veel bekijks. Velen kennen deze rituele kleding niet. Behalve de stands met de gebruikelijke en bekende diensten in de uitvaartbranche, viel op dat graftrommels weer in zwang zijn. Ze zijn gemaakt van mooi stevig materiaal, met daarin een fraai kunstbloemenboekje. De mogelijkheden voor vervaardiging van grafversiering waren uitgebreid met bermmonumenten. De uitvaartbus in blauwe luxe uitvoering trok veler aandacht. De kist met de overledene staat achterin op een verhoging. De

naasten –er is plaats voor 22 personen- kunnen in gemakkelijke fauteuils plaats nemen. Voor de nodige luxe voorzieningen is gezorgd; het ontbreekt de levenden aan niets voor een bijzonder afscheid van de dode. De populariteit van de uitvaartbus groeit: hij wordt twee tot drie keer per week gebruikt. De groene begraafplaats 't Groenedael doet zijn naam eer aan en is zeker een bezoek waard. Er is een folder met rondwandeling verkrijgbaar.

Puck Kooij

Sta even stil, reiziger, en lees

Dat is een van de teksten op de bijzondere grafzerk van Pieter Anthony van Wiedenkeller (1775-1790) in Vught. Deze enorme zerk staat sinds 2007 tegen de 'Vughtse toren'. Terebinthlid en inwoner van Vught Hanneke Das-Horsmeier heeft over de geschiedenis ervan een spannend artikel geschreven in het elfde deel van de Vughtse Historische Reeks. Oorspronkelijk lag de zerk op het St. Lambertskerkhof en dekde het graf van de veertienjarige Van Wiedenkeller. Zijn grafsteen heeft sinds 1790 op verschillende plaatsen gelegen, is van Belgische hardsteen en uitzonderlijk rijk bewerkt. Het moet een kostbare aangelegenheid zijn geweest waaraan een steenhouwer een lucratieve opdracht heeft gehad. Door verwaarlozing en weersinvloeden is de zerk ernstig aangetast. Naarmate het onderzoek naar de achtergronden van de zerk vorderde, ontrolde zich een opmerkelijke geschiedenis...

Thiers, Ottie e.a. red., Vughtse Historische Reeks 11 (Vught: 2009, Stichting Lokale Geschiedschrijving / Bruna Boekhandel Brabant, ISBN 978-90-814749-1-7, 208 p., € 24,95).

AGENDA

Tot en met 13 december

De dubbelzinnigheid van het einde.

Het Nederlands Uitvaart Mu-

seum Tot Zover presenteert een serie installaties van de Griekse kunstenaar Tania Theodorou. Zij onderzoekt hierin de dubbelzinnige betekenis van het begrip 'het einde'. De kunstenaar maakt ge-

bruik van objecten uit de collecties van het museum en van twee privéverzamelaars. Bestaande objecten krijgen zo een nieuwe context. Meer info: www.uitvaartmuseum.nl

RECTIFICATIE

Door een vervelend misverstand is in *Terebinth* nummer 3 in het colofon bij de fotoverantwoording vermeld dat de auteur van de rubriek Gast aan het woord met Joyce Roodnat ook de maker van de foto was. De fotograaf is echter Erik van Zuylen. Met onze oprechte excuses.

Eerste prijs: Mieke Noorloos-Lagewaard (Gemeentelijke begraafplaats Gorinchem)

Tweede prijs: Tjeerd de Jong (Steggerda)

Een begraafplaats in de buurt

Maak twee foto's van een begraafplaats bij u in de buurt, die de plek zodanig in beeld brengen dat mensen verleid worden er een kijkje te gaan nemen. Dat was de opdracht voor de Terebinth fotowedstrijd 2009.

Uit de inzendingen blijkt dat zelfs een begraafplaats dicht bij huis aantrekkelijk op de gevoelige plaat kan worden vastgelegd. Ook betekent het dat in de toelichting vaak een persoonlijke band met een begraafplaats doorklinkt. De compositie, de lichtval, de sfeer van de foto's en de toelichting zijn meegewogen bij de beoordeling.

De eerste prijs is voor *Mieke Noorloos-Lagewaard*. Op de winterfoto van de gemeentelijke begraafplaats in Gorinchem werpt de laagstaande zon lichtvlekken op de grafstenen. De boomstammen en de overige

grafmonumenten blijven in het donker, terwijl de hekpalen lange schaduwen op het berijpte gras achterlaten. Het expressieve licht en de sfeer geven dit funeraire landschap een geheimzinnige uitstraling die uitnodigt om deze begraafplaats nader te gaan bekijken.

De tweede prijs is toegekend aan *Tjeerd de Jong*. Hij fotografeerde in Steggerda een rooms-katholieke begraafplaats uit 1839, die in de jaren negentig van de 20ste eeuw in een bosje achter een particulier huis werd ontdekt en door de eigenaar in ere hersteld. Een bochtig pad

voert je mee naar een lang vergeten begraafplaats.

De derde prijs is voor *Henk Marken*, die de rooms-katholieke begraafplaats in Uithoorn bij avond vastlegde. Langs de paden en bij elk grafteken brandt een kaarsje. De schemering symboliseert het voornemen tot ruiming dat deze begraafplaats bedreigt, de lichtpuntjes weerspiegelen de hoop op behoud. Het is zowel een statement op een cruciaal moment als een oproep om te gaan kijken nu het nog kan.

GAST AAN HET WOORD

Rouwzorg is toelaten van realiteit

Arthur Polspoel (1943) was parochiepastor in het bisdom Breda en later docent pastoraaltheologie en pastorale hulpverlening aan de Theologische Faculteit Tilburg. Hij schreef boeken over rouwzorg en communicatie in de palliatieve zorg, houdt lezingen en is al héél lang lid van De Terebinth.

Wat bedoelt U met rouwzorg?

Rouwzorg is toelaten van realiteit. Voor nabestaanden is de realiteit het definitieve afscheid van de overledene. Maar hoe doe je dat? Dat hangt onder andere af van iemands levensbeschouwing of godsdienst. De denkwereld van overledenen en hun nabestaanden heeft invloed op de wijze waarop men omgaat met het verdriet en gemis. Die denkwereld komt soms heel goed tot uiting in de sfeer en de verbeelding van rouw en afscheid op de begraafplaats. Mijn interesse voor begraafplaatsen en monumenten is daarop gericht. Een (traditionele) katholieke begraafplaats ziet er anders uit dan een protestantse en die weer anders dan een joodse.

Kunt U een voorbeeld geven?

Voor de traditionele katholieke zijn er twee werelden, die van de levenden en die van de doden en die twee werelden beïnvloeden elkaar. Op een rooms-katholieke begraafplaats zal op de (oudere) graven bijna altijd R.I.P. staan: 'Requiescat in Pace' ofwel 'Rust in vrede'. Een gebedje dat de nabestaande als bezoeker van de begraafplaats uitspreekt opdat de overledene in vrede zal mogen rusten. Katholieken bidden voor de dode opdat de ziel van de overledene in de hemel komt. In de Middeleeuwen konden nabestaanden talrijke extra missen bestellen om Gods genade te beïnvloeden. Bovendien kende de katholieke traditie, vooral in het volksgeloof, allerlei gebruiken en rituelen die ervoor moesten zorgen dat de ziel van de overledene vooral niet kon terugkeren naar het sterfhuis. Voorbeelden: het sluiten van de luiken, het luiden van klokken en de dode via een speciale uitgang van het huis wegdragen. Anderzijds kan men ook een beroep doen op de invloed van mensen die al overleden zijn en waarvan de ziel in de hemel is. Denk aan patroonheiligen die bij allerlei problemen de levenden te hulp kunnen schieten.

Vergelijk dat met de joodse uitvaarten en begraafplaatsen. Voor joden geldt dat als je je houdt aan de joodse (goddelijke) wet, ga je naar de hemel. In principe een 'beloning' die voor bijna elk mens is weggelegd. Alleen, de hemel gaat pas open bij de komst van de Messias. In afwachting daarvan rusten de overledenen in hun graven. Ze hebben hun leven al voltooid, het hemelse loon wacht, het eeuwige leven is al toegezegd. Daarom noemen zij hun begraafplaatsen 'Huis van de levenden - beth hachajiem'. De gelovige jood zal het een gruwel vinden wanneer de grafrust om een of andere reden verstoord wordt. Hun begraafplaatsen behoren niet voor niets tot de oudst bewaarde in Europa. Vergelijk dat eens met die van katholieken en protestanten. De meeste daarvan zijn – althans buiten de kerken - nog geen 150 jaar oud.

En welke verschillen zijn er met de protestantse uitvaart en protestantse begraafplaatsen?

De ontwikkelingsgeschiedenis van de uitvaart en van de begraafplaatsen van protestanten gaat terug naar de Reformatie. Luther zei het glashelder. God alléén gaat over de vraag of je wel of niet in de hemel komt. Vandaar geen uitbundigheid op de begraafplaats of bij de uitvaart. In de strenge reformatorische kerken zal men de nietigheid van de mens benadrukken. Een indrukwekkende omschrijving van deze sfeer is terug te vinden in het bekende boek van Siebelink: *Knielen op een bed violen*.

Jannes H. Mulder

Arthur Polspoel

Colofon

Terebinth

Jaargang XXIII nummer 4

December 2009

ISSN: 1382-5259

Tijdschrift voor Funeraire Cultuur, uitgave van Vereniging de Terebinth. Verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost in 2009 voor personen € 22,50, elke huisgenoot € 9,50 en organisaties € 69,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 22,50. Contributie overmaken op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Amsterdam. Na 1 juli is de helft van het bedrag verschuldigd. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij voor 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het Terebinthbureau. Losse nummers van *Terebinth* kosten € 4,- per exemplaar (inclusief verzendkosten).

Bestuur

Harry Arkesteijn (voorzitter), 040-2070636, arkestha@xs4all.nl;

Hans van Selm (secretaris), 0318-456723, hvselm@tiscali.nl;

Paul Stoffels (penningmeester), 0499-391044, phhmstoffels@gmail.com;

Teun Oosterbroek (algemeen bestuurslid) 0570-522060, teun.oosterbroek@hetnet.nl

Bureau- en redactieadres

Liesbeth Vermeulen, Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam, 020-7728853 bureau@terebinth.nl. Ook voor advertenties en inlegvellen.

Website: www.terebinth.nl

Digitale Nieuwsbrief: abonneren via www.terebinth.nl

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur)

Bartho Hendriksen (Nieuwsbrief)

Rita Hulsman, Bouke Jagt, Jannes H. Mulder,

Bert Pierik (fotoredacteur)

Liesbeth Vermeulen (eindredacteur)

Kopij

De inleverdata van kopij in 2010: 15 januari, 15 april, 15 juli en 15 oktober (nummers verschijnen rond 1 maart, 1 juni, 1 september en 1 december).

Copyright

Overnemen van artikelen en foto's alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie.

Fotoverantwoording

Bert Pierik (cover en pag. 55, 62), Liesbeth Vermeulen (pag. 54), Meike Heessels en Janneke Peelen (56/57), Vincent de Gouw & Kim Brok (59), Ada Wille (60/61), Jan Hoogendoorn (63), Harry Arkesteijn (65), Hanneke Das-Horsmeier (66), Mieke Noorloos-Lagewaard en Tjeerd de Jong (67), Arthur Polspoel (68)

Opmaak, druk en verzending

Uitgeverij Ger Guijjs, Rotterdam